

The Study of Contexts of Illegal Excavations of Historical Sites in Mazandaran Province

Amir Hashemi Moghaddam¹, Zari Namdarpour², Sekineh Esfandi³, Fatemeh Rezaei⁴

1. Assistant Professor, Department of Anthropology, Faculty of Cultural Heritage, Handicrafts and Tourism, University of Mazandaran, Babolsar, Iran (Corresponding Author)

Email: moghaddames@umz.ac.ir

2. MA Student in Anthropology, Department of Cultural Studies, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

3. MA Student in Anthropology, Department of Cultural Studies, Faculty of Social Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

4. MA Student in Anthropology, Department of Anthropology and Demography, Faculty of Social Sciences, Yazd University, Yazd, Iran.

Article Info

 <https://doi.org/10.61882/Athar.2174.4192.1>

Pp: 7 - 28

Article Type:

Research Article

Article History:

Received: 2025/08/17

Revised: 2025/11/13

Accepted: 2025/11/29

Use your device to scan and read the article online

Athar Journal

Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:

Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: <https://athar.richt.ir/>

Abstract

Alongside archaeologists who carefully and meticulously excavate historical sites, unauthorized diggers, without any restrictions or restraints, attack these sites and cultural heritage with picks and axes in order to find treasure - which in their opinion is nothing but gold and jewelry - based on the stories they have heard and the wishes they have in their hearts. Considering the spread of this phenomenon in Mazandaran Province, in this study researchers are investigating the reasons for the prevalence of treasure hunting in Iran and especially Mazandaran. In addition to investigating this issue, the main question is why, despite the widespread belief in the existence of treasure among Mazandarani people, only a small number of them dig and search for treasure? In other words, what characteristics do these diggers have that other people of their social and economic class do not have? To obtain the necessary data and information, in addition to reviewing historical documents, 25 people from different parts of Mazandaran who believe in the existence of treasure in this province and sometimes have a history of illegal excavation were interviewed until the research reached theoretical saturation. These data were analyzed using Merton's anomie theory and Sutherland's differential association. Based on these theories, the prevalence of belief in the existence of treasure and the desire to find treasure in the current era is mainly due to the lack of a clear perspective for accessing suitable economic opportunities, which causes people to try their luck through abnormal behaviors such as treasure hunting. Meanwhile, the group that has the most contact with diggers or social media pages that promote treasure hunting is more likely than others to turn to digging.

Keywords: Illegal Excavation, Treasure Hunting, Mazandaran Province, Anomie, Differential Association.

Citations: Hashemi Moghaddam, A., Namdarpour, Z., Esfandi, S. & Rezaei, F., (2026). "The Study of Contexts of Illegal Excavations of Historical Sites in Mazandaran Province". *Athar*, 46(111): 7-28. <https://doi.org/10.61882/Athar.2174.4192.1>

Homepage of this Article: <https://athar.richt.ir/article-2-2174-en.html>

© The Author(s) Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

The interest in finding treasure in artifacts left over from the past has an ancient history; but after technical advances that, on the one hand, made it easier for humans to move around by motorized vehicles and, on the other hand, led to the construction of metal detectors, the activities of unauthorized diggers became more widespread. This is why Dillinger (2012: 194) believes that the spread of treasure hunting is essentially a modern phenomenon and was never so prevalent in the past. In recent years, this activity and other activities related to it have expanded greatly (Çelik, 2020: 17).

Although this phenomenon can be considered general and is common almost everywhere in the world, some places may occur more or less due to certain factors such as cultural and social backgrounds, economic conditions, geological situation, historical background, etc. Mazandaran is one of the places where such illegal excavations are carried out frequently. This research attempts to answer two questions: What cultural, social, and economic contexts lead to the widespread belief among Mazandarani people that there are abundant treasures in this province? Why do only a few and not all of them actually engage in illegal excavations?

To achieve the answers to these questions, the present research was conducted mainly based on qualitative methods. In this method, the researchers benefited from both documentary and fieldwork data. In the documentary section, we explored the following sources: a review of the approved and relevant laws on illegal excavations, articles related to treasure hunting, countless media reports in this field that are published almost every day in the country's media, and finally, virtual social networks (especially Instagram) that are full of pages related to treasure hunting, sales of treasure hunting devices, and so on. In the field section, the main technique was in-depth semi-structured interviews and also participant observations in some cases. The statistical population was all believers in the existence of treasure and the possibility of accessing it by treasure-finding devices or amulets and prayers in Mazandaran province. Some of them have also engaged in illegal excavations themselves. The statistical sample was initially selected using the simple access method and then expanded using the snowball method. The interviews continued until theoretical saturation was reached with 25 interviews. Some of the authors also visited the excavated sites and supplemented their field information in this regard.

Findings

Historical sources show that at least a thousand years ago, extensive excavations have been carried out in Mazandaran to access treasures (Khalili and Rezaei, 2019). In the contemporary period, based on the interviews in the present study, several important reasons for illegal excavations in Mazandaran are listed:

1. Legal weakness: Relevant laws to punishment for activities related to illegal excavation in Iran is still incomplete and not up to date. For example, while the use of treasure-finding devices is prohibited, these devices can be easily purchased from sellers.

2. Economic situation: Iranian researchers (Arvand, 2012; Ghani-Kallelu, 2009) and foreign (Foster, 1971: 310; Dillinger, 2012: 190; Çelik, 2020: 17) generally refer to the economic dimension of excavation and the financial needs of diggers. The findings of some interviews also confirm this

reason. Limited opportunities to achieve legitimate goals are a prerequisite for deviation (Rubington and Weinberg, 2003: 104).

3. Virtual advertising: Based on some interviews, many people believe the advertisements of treasure-finding device sellers on social networks and are encouraged to engage in illegal excavation (Hashemi-Moghaddam et al., 2026 a). Increased opportunities for learning anomies is one of the most important reasons for anomies (Rubington and Weinberg, 2003: 104).

4. Treasure-hunting films and series: Many films and series about finding treasure have been made all over the world, including Iran, and many viewers become (more) convinced of the existence of treasure after watching them (Hashemi-Moghaddam et al., 2026 a).

5. Misleading names: In Mazandaran province, as in other parts of the country, some villages or natural features such as hills have names that lead the listener's mind to the existence of gold and treasure. It was stated in interviews that excavations in villages such as "Tala-Jou" (gold researcher), "Zar-Kati" (the hill of gold) and "Ganj-Afrooz" (treasure igniting) in this province are due to their names.

6. Curiosity and interest in historical objects: Many people do this work not for wealth and overnight riches, but for the sense of curiosity and the pleasure of searching for something that is hidden and needs to be discovered. Access to abnormal methods of emotional release is one of the conditions that increases the background for anomie (Rubington and Weinberg, 2003: 104).

Among the above reasons, this study emphasizes the economic reasons for those who believe in the existence of treasure and the reasons related to treasure hunting education for those who dig. Iranians have experienced double-digit inflation rates in the last five decades, which has caused them to become increasingly poor. This inflation and increasing poverty, which are accompanied by other issues such as unemployment, extreme sanctions, and successive wars with superpower countries, lead to despair and a lack of prospects for the future. It is in such an environment that Merton believes that deviance is a natural response to this unnatural environment and illegal excavation is one of these types of deviance. Illegal excavation in these circumstances is an "innovative" tool to achieve a goal and ideal that is accepted in society; namely wealth and property. Foster shows that in order to reduce belief in treasure stories, opportunities must be expanded in an open system (1971: 311); because, as Çelik (2020: 38) says, when people are disappointed with the aboveground, they go underground. On the other hand, as Sutherland and Cressey (1978) pointed out, social learning plays an important role in deviance. The claim of this study is that people who have more contact with diggers or treasure hunting advertisements are more inclined to dig.

Conclusion

The findings of this study showed that the phenomenon of illegal excavation is widespread from east to west of Mazandaran. Traces of excavations to find treasure in this region can be seen in historical sources at least up to about a thousand years ago. All of these factors have come together to ensure that a significant portion of the people of this province continue to welcome excavation and treasure hunting. In fact, this welcome can be theoretical or practical. Theoretical welcome for treasure hunting is more like believing in the existence of treasure and the possibility of accessing

it. However, practical welcome means that people not only believe in the existence of treasure in Mazandaran, but also undertake illegal excavation to access it. Based on what has been stated, in order to reduce deviant behaviors such as excavation and treasure hunting, at least three solutions must be adopted: First, creating a clear vision for the future of Iran and Iranians. Unfortunately, in the current conditions of the country, this solution does not seem to be practical, at least in the short term. Second, formal and even informal education on the importance of historical and natural heritage and the need to preserve them, the falsehood of most treasure and excavation stories, the possibility of fraud by people claiming to be in this field, showing the experiences of people who failed in treasure hunting and paid a lot of material, physical and mental costs and etc. Third, updating the country's laws and dealing legally with those who they encourage others to buy treasure-hunting devices, treasure maps, treasure charms, participate in treasure-hunting courses, and other such activities. It is almost certain that if these three conditions are not implemented simultaneously, there will be little success, and the diggers will continue to hurt the country's cultural and natural heritage, as well as their financial and family lives.

Acknowledgements

Most of the findings of this study were collected by students of the "Investigation of Iranian Social Problems" course in the undergraduate anthropology department of the Faculty of Cultural Heritage, University of Mazandaran. Three of them were named as co-authors in this article; however, due to the limitations of scientific journals, it was not possible to include all of their names as authors. Therefore, we consider it necessary to mention the names of the remaining students here as well. In alphabetical order, ladies and gentlemen: Fatemeh Esmaili, Ghazal Eslami, Sara Ashrafi-Nia, Motahareh Tourani, Fatemeh-Zahra Hasanzadeh, Kobra Khaleghi, Narges Deravishi, Roja Divi, Soheila Sadati, Hannaneh Saversofla, Fatemeh Sharifi, Sahabeh Alizadeh, and Mohammad-Mehdi Valinejhad.

Authors' Contributions

The gathering of most of the field data for this study was the responsibility of the second to fourth authors. However, the writing of the introduction, research background, theoretical framework, research methodology, categorization of findings, analysis, and conclusion sections was the responsibility of the first author.

Conflict of interest

This research was financed by a research grant from the University of Mazandaran.

بررسی زمینه‌های حفاری غیرمجاز آثار تاریخی در استان مازندران

امیر هاشمی مقدم^I، زری نامدارپور^{II}، سکینه اسفندی^{III}، فاطمه رضایی^{IV}

- I. استادیار گروه انسان‌شناسی، دانشکده میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران (نویسنده مسئول).
 Email: moghaddames@umz.ac.ir
 II. دانشجوی کارشناسی ارشد مردم‌شناسی، گروه مطالعات فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
 III. دانشجوی کارشناسی ارشد مردم‌شناسی، گروه مطالعات فرهنگی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
 IV. دانشجوی کارشناسی ارشد مردم‌شناسی، گروه مردم‌شناسی و جمعیت‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه یزد، یزد، ایران.

اطلاعات مقاله

چکیده

<https://doi.org/10.61882/Athar.2174.4192.1>

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۲۸-۷

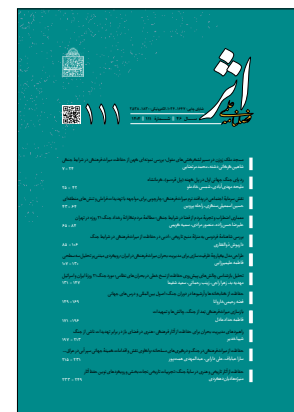
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۵/۲۶

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۲۲

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۸

در کنار باستان‌شناسان که با دقت و وسواس فراوان به کاوش در آثار و بناهای تاریخی می‌پردازند، حفاران غیرمجاز بدون هیچ محدودیت و محابایی با کلنگ و تیشه به جان این آثار و میراث فرهنگی می‌افتند تا بلکه بر پایه داستان‌هایی که شنیده و آرزوهایی که در دل دارند، به گنجی - که از نظر ایشان چیزی جز طلا و جواهر نیست - دست یابند. با توجه به گسترش این پدیده در استان مازندران، در این پژوهش به بررسی دلایل رواج گنج‌یابی در ایران و به‌ویژه مازندران می‌پردازیم. در کنار بررسی این مسئله، پرسش اصلی‌مان این است که چرا علی‌رغم باورمندی گسترده به وجود گنج در میان مازندرانی‌ها، تنها شمار اندکی از آن‌ها به حفاری و جست‌وجوی گنج می‌پردازند؟ به سخن دیگر، این حفاران دارای چه ویژگی‌هایی هستند که دیگر افراد متعلق به طبقه اجتماعی و اقتصادی آن‌ها، این ویژگی‌ها را ندارند؟ برای دست‌یابی به داده‌ها و اطلاعات لازم، به جز بررسی اسناد و مدارک تاریخی، با ۲۵ نفر از نقاط مختلف مازندران که باور به وجود گنج در این استان دارند و برخی از آن‌ها سابقه حفاری غیرمجاز هم داشته‌اند، مصاحبه انجام شد تا به اشباع نظری رسیدیم. این داده‌ها با نظریه «کج‌رفتاری» «مرتن» و «پیوند افتراقی» «سادرلند» و «کرسی» تحلیل شد که بر پایه آن، گستردگی باور به وجود گنج و تمایل به گنج‌یابی در دوران کنونی، اغلب زاییده نبود چشم‌انداز روشن برای دسترسی به فرصت‌های اقتصادی مناسب است که باعث می‌شود افراد، از طریق رفتارهای ناهنجار هم چون گنج‌یابی، شانس خود را بی‌آزمایند. در این میان، گروهی که بیش‌ترین ارتباط را با افراد حفار یا صفحات شبکه‌های اجتماعی که گنج‌یابی را تبلیغ می‌کنند، داشته باشند، بیش از سایرین احتمال دارد که به حفاری روی آورند.

کلیدواژگان: حفاری غیرمجاز، گنج‌یابی، استان مازندران، کج‌رفتاری، پیوند افتراقی.

فصلنامه علمی اثر

نشریه پژوهشکده اینبه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:

پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

ارجاع به مقاله: هاشمی مقدم، امیر؛ نامدارپور، زری؛ اسفندی، سکینه؛ و رضایی، فاطمه، (۱۴۰۴). «بررسی زمینه‌های حفاری غیرمجاز آثار تاریخی در استان مازندران». اثر، ۴۶ (۱۱۱)

<https://doi.org/10.61882/Athar.2174.4192.1>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://athar.richt.ir/article-2-2174-fa.html>

مقدمه

«روایت جدید درباره گنج، دوقلوی تاریک باستان‌شناسی است».

«جانسون دیلینگر»

ایران به‌عنوان سرزمینی کهن، در جای‌جای خود یادبود و یادگارهایی از ده‌ها تمدن کهن و هزاران بنا و اثر تاریخی دارد؛ به‌گونه‌ای که حدود ۴۳ هزار اثر ثبت ملی شده داریم (ایمنا، ۱۴۰۴). با این وجود کارشناسان بر این باورند که شمار آثار، محوطه‌ها و بناهای تاریخی ایران بیش از یک میلیون باشد. وجود این همه اثر تاریخی از یک سو و کمبود امکانات نظارتی و نیروهای حافظ میراث فرهنگی از سوی دیگر باعث شده امکان کنترل و مراقبت همیشگی از این آثار وجود نداشته باشد. در این زمینه، به جز آسیب‌های طبیعی (هم‌چون گزندهای باران، زلزله و سیل) وارده بر این آثار، آسیب‌های انسانی نیز نقشی برجسته در ویرانی و نابودی شماری از این آثار داشته است؛ آسیب‌هایی هم‌چون طرح‌های توسعه در مناطق دارای اثر تاریخی، استفاده اهالی از مصالح بناهای تاریخی برای خانه‌سازی و بالأخره فعالیت‌های غیرمجاز حفارانی که در پی یافتن گنج، به تخریب گسترده این آثار و محوطه‌ها مشغولند. گنج به تعریف «دیلینگر» (۲۰۱۲: ۳): «یک مخزن گمشده یا پنهان از آثار باستانی ارزشمند است». بنابراین حفاران همیشه به دنبال یافتن این مخزن پنهان هستند.

علاقه به یافتن گنج در آثار به‌جا مانده از روزگاران گذشته، تاریخی کهن و به‌ویژه احتمالاً از دوران تاریخی به این سو دارد؛ اما با پیشرفت‌های فنی که از یک سو امکان تحرک انسان‌ها را توسط وسایل نقلیه موتوری آسان ساخت و از سوی دیگر منجر به ساخت دستگاه‌های فلزیاب گردید، فعالیت حفاران غیرمجاز هم از نظر پهنه جغرافیایی و هم از نظر شدت عمل گسترده‌تر گردید. از همین رو دیلینگر (۲۰۱۲: ۱۹۴) باور دارد گسترش گنج‌یابی اساساً پدیده‌ای مدرن است و هیچ‌گاه در دوران گذشته این چنین رواج نداشت. در سال‌های اخیر این فعالیت و دیگر فعالیت‌های وابسته به آن به شدت گسترش یافته است. برای نمونه، «چلیک» (۲۰۲۰: ۱۷) نشان می‌دهد که در ترکیه: «جست‌وجوی گسترده برای گنج‌ها در طول سه دهه گذشته [...] ریشه دوانده است. در دهه‌های اخیر، کتاب‌ها و کتابچه‌های راهنما، گروه‌های فیس‌بوک، انجمن‌های آنلاین و کانال‌های یوتیوب درباره تکنیک‌های جست‌وجوی گنج به صورت تصاعدی افزایش یافته‌اند».

بنابراین گاه برخی از حفاران با دستگاه‌هایی که به گنج‌یاب مشهور شده، راه‌های دور و درازی را طی می‌کنند تا در نقطه‌ای به طمع دست‌یابی به گنج و اشیاء با ارزش باستانی، شانس خود را بی‌آزمایند. این تلاش‌ها که تقریباً به‌طور مطلق (مگر در موارد بسیار استثنایی) به شکست می‌انجامد، مهم‌ترین پیامدهایش از یک سو ویرانی و نابودی بناها و آثار تاریخی است و از سوی دیگر از دست دادن زمان و سرمایه گنج‌یابان.

اگرچه این پدیده را می‌توان عمومی دانست که تقریباً در همه جای جهان رایج است، اما برخی نقاط به‌واسطه برخی عوامل هم‌چون زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی، شرایط اقتصادی، وضعیت زمین‌شناختی و پیشینه تاریخی ممکن است بیش‌تر یا کم‌تر رخ دهد. برای نمونه بر پایه گزارش‌های رسمی، سالانه بین ۳۰۰ تا ۵۰۰ گنج‌یاب و حفار غیرمجاز در ایران بازداشت می‌شوند که «تخلفات آن‌ها شامل حفاری‌های غیرمجاز، تخریب آثار باستانی و خرید و فروش اشیاء کشف‌شده بدون مجوز قانونی است»^۱.

نادیده گرفتن دلایل این فعالیت‌ها و تمرکز روی برخورد قانونی با حفاران طبیعتاً اگر می‌توانست اثرگذار باشد، اکنون باید شاهد کاهش این پدیده می‌بودیم. در حالی‌که چنین چیزی دور از واقعیت به نظر می‌رسد. در این زمینه شناسایی دلایل و عوامل سوق یافتن افراد به حفاری‌های غیرمجاز و تلاش در جهت برطرف کردن آن‌ها، گامی مهم‌تر از اقدامات بعدی است. این پرسشی است که چلیک نیز به آن پرداخته:

اگر کسی اخبار چاپی، آنلاین یا رسانه‌های اجتماعی را در ترکیه امروز دنبال کند، متوجه می‌شود که افرادی که به دنبال گنج هستند، عموماً به حفرکنندگان حریص قبر، «تروریست‌های فرهنگی»، نابودکنندگان میراث فرهنگی و غیره متهم می‌شوند. با وجود احکام سنگین زندان برای جویندگان گنجی که در حین جست‌وجوی گنج دستگیر می‌شوند، مردم آگاه از دولت می‌خواهند که مجازات‌های سنگین‌تری اعمال کند. اگرچه جویندگان گنج احساسات رمانتیک طبقات نسبتاً ممتاز را درباره میراث فرهنگی کشور برمی‌انگیزند، اما تلاش کمی برای

درک این موضوع صورت می‌گیرد که چرا بسیاری از مردم، که برخی حتی جان خود را در حین جست‌وجو به خطر می‌اندازند، چنین تلاش‌هایی را انجام می‌دهند (چیلک، ۲۰۲۰: ۳۸).

بنابراین در این پژوهش تلاش می‌شود زمینه‌های فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی حفاران، باورها، انگیزه‌ها و تجربیات‌شان شناسایی شود و به فهم این نکته نزدیک شویم که چرا علی‌رغم باور گسترده به وجود گنج در میان مازندران‌ها، تنها شمار اندکی و نه همه آن‌ها به حفاری روی می‌آورند؟ به سخن دیگر، این گروه از حفاران چه ویژگی‌هایی دارند که مابقی مازندران‌های باورمند به گنج ندارند؟ هدف این پژوهش این است تا به شناخت عمیق‌تری از پدیده حفاری غیرمجاز دست یافته و پیشنهادهایی در راستای حذف یا کاهش آن‌ها ارائه گردد.

روش اجرای پژوهش: پژوهش حاضر عمدتاً بر پایه روش‌های کیفی انجام شده است. در این روش هم از داده‌های اسنادی سود بردیم و هم از داده‌های میدانی. در بخش اسنادی به جست‌وجو و کنکاش در منابع زیر پرداختیم: بررسی قوانین مصوب و مربوطه درباره حفاری غیرمجاز، مقالات مرتبط با گنج‌یابی، گزارش‌های رسانه‌های بی‌شمار در این زمینه که تقریباً هر روز در فضای رسانه‌های کشور منتشر می‌شود، و بالأخره شبکه‌های اجتماعی مجازی (به ویژه اینستاگرام) که پر از صفحات مرتبط با گنج‌یابی و فروش دستگاه‌های گنج‌یاب است. در بخش میدانی اصلی‌ترین تکنیک، مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند عمیق و هم‌چنین مشاهدات مشارکتی در برخی موارد بود. جامعه آماری، همه باورمندان به وجود گنج و امکان دست‌یابی به آن توسط دستگاه گنج‌یاب یا طلسم و دعا در استان مازندران بود. برخی از آن‌ها خودشان هم دست به حفاری غیرمجاز زده‌اند. نمونه آماری ابتدا به روش دسترسی ساده انتخاب شد و سپس با روش گلوله برفی گسترش یافت. این روش به ویژه برای دسترسی به حفاران مورد استفاده قرار گرفت. یعنی گام نخست دسترسی به این افراد با معرفی آشنایان صورت گرفت و پس از جلب اطمینان و انجام مصاحبه، از آن‌ها خواسته شد تا حفاران دیگری را هم که می‌شناسند به پژوهش‌گران معرفی کنند.

تعداد انجام مصاحبه‌ها در پژوهش‌های کیفی، رسیدن به اشباع نظری است؛ یعنی تا جایی که دیگر به یافته تازه‌ای نرسیم. در این زمینه هر همکار پژوهشی به طور مستقل به اشباع نظری رسید. بنابراین با حجم زیادی از داده‌های مصاحبه‌ای روبرو شدیم که اعتبار و روایی پژوهش را بالا می‌برد. اما از دل بیش از یک صد مصاحبه، در نهایت ۲۵ مصاحبه که اطلاعات عمیق‌تری داشت انتخاب شد و مورد استفاده قرار گرفت.

برخی از نگارندگان از مکان‌های حفاری شده نیز بازدید کردند و اطلاعات میدانی‌شان را در این زمینه تکمیل نمودند. اما تأکید و تمرکز این پژوهش بر تکنیک مصاحبه عمیق است. سپس هر عضو تیم پژوهشی به طور مستقل به نگارش گزارش اولیه پرداخت. با این کار در واقع هر همکار از زاویه خاص خود به موضوع نگاه کرد که به نوعی در مرحله نهایی و کنار هم گذاردن گزارش‌ها، با چیزی شبیه بارش افکار مکتوب روبرو شدیم. همه این گزارش‌های مستقل توسط پژوهش‌گر اصلی جمع شد و با تحلیل اولیه فایل مصاحبه‌ها و تحلیل ثانویه تحلیل‌های همکاران، گزارش نهایی تنظیم گردید.

جدول ۱: مشخصات مصاحبه‌شوندگان (نگارندگان، ۱۴۰۴).

Tab. 1: Interviewee specifications (Authors, 2025)

ردیف	نام	سن	تحصیلات	محل زندگی	وضع تأهل
۱	آقای م.ا.	۳۹	دهیار	کیاسر	متاهل
۲	آقای س.و.	۶۵ ساله	دیپلم (معلم بازنشسته)	ساری	متاهل
۳	آقای م.ا.	۵۳	کارمند بانک	ساری	متاهل
۴	آقای ز.م.	۳۶ سال	کارشناسی افسری	بابل	متاهل
۵	خانم م.م.	۳۱ سال	دیپلمه	موزیرج بابل	متاهل
۶	آقای ح.م.	۳۶ سال	کارشناسی برق	موزیرج بابل	متاهل

۷	آقای ج.ق	۳۵ سال	سیکل	گنج افروز بابل	مجرد
۸	خانم م.ر	۶۴ سال	مقطع ابتدایی	میر کلا بابل	متاهل
۹	خانم ف.ن	۷۱ سال	چهارم ابتدایی	بنگر کلا بابل	متاهل
۱۰	آقای ز.ک	۳۴ سال	متوسطه دوم	معلم کلا بابل	متاهل
۱۱	آقای ع.ن	۴۳ سال	دیپلم	آهنگر کلا	متاهل
۱۲	آقای ر.ن	۶۲ سال	متوسطه اول	آهنگر کلا	متاهل
۱۳	آقای ج.ا	۵۱ سال	سوم ابتدایی	آهنگر کلا	مجرد
۱۴	آقای م.ن	۹۲ سال	پنجم ابتدایی	آهنگر کلا	متاهل
۱۵	خانم ص.ر	۶۲ سال	سوم ابتدایی	آهنگر کلا	مجرد
۱۶	آقای غ.ن	۴۵ سال	کارشناسی حقوق	آهنگر کلا	متاهل
۱۷	آقای خ.ز	-	-	محمودآباد	متاهل
۱۸	خانم ن.ح	۲۳ سال	دیپلم	نور	مجرد
۱۹	آقای ش.د	۶۰ ساله	دیپلم	نور	متاهل
۲۰	آقای م.س	۵۵ ساله	-	نور	متاهل
۲۱	آقای ع.ف	۵۰ ساله	دیپلم	کجور	متاهل
۲۲	آقای پ.ز	۲۸	کارشناسی	نوشهر	مجرد
۲۳	آقای ح.ز	۲۵	کارشناسی	نوشهر	مجرد
۲۴	آقای ح.خ	۳۹	دکترا	چالوس	مجرد
۲۵	خانم م.ر	۲۱ سال	سیکل	متل قو	مجرد

پیشینه پژوهش

پژوهش‌های نسبتاً زیادی دربارهٔ حفاری غیرمجاز در ایران و جهان انجام شده که عموماً در چارچوب مقالات علمی منتشر گردیده است. اما بیش‌تر آن‌ها یا به مسائل حقوقی حفاری غیرمجاز پرداخته‌اند، یا به یافته‌های حفاران غیرمجاز. دست‌کم در ایران کم‌تر پژوهشی تاکنون به زمینه‌های فرهنگی - اجتماعی حفاری غیرمجاز پرداخته و تلاش کرده دیدگاه‌های حفاران یا باورمندان به امکان دست‌یابی به گنج از طریق حفاری را نیز در این زمینه واکاوی کند. پیش‌فرض تقریباً همهٔ پژوهش‌ها در این زمینه، مجرم بودن حفاران و لزوم برخورد قانونی با آن‌هاست؛ بی‌آنکه انگیزه‌ها و تجربیات آنان نیز مورد شناسایی قرار بگیرد.

چند نمونه از پژوهش‌های صورت‌گرفته در ایران که به موضوع پژوهش حاضر نزدیکند در زیر معرفی می‌شود:

«هاشمی مقدم» و همکاران (۱۴۰۴ الف) در پژوهشی با نام «بررسی انسان‌شناختی زمینه‌های باورمندی به وجود گنج در مازندران» تلاش کرده‌اند دلایل باور به وجود گنج در استان مازندران را بررسی کنند. این پژوهش بر پایهٔ مصاحبه با ۲۵ مازندرانی انجام شد. یافته‌ها بر اساس نظریهٔ «خیر محدود» «جرج فاستر» تحلیل گردید. بر پایهٔ یافته‌های این مقاله، وجود فرصت‌های محدود برای دسترسی به منابع و پیشرفت اقتصادی در کشور و از جمله استان مازندران، هم‌مایهٔ گرایش مردم به سمت گنج‌یابی می‌شود و هم باعث می‌گردد بسیاری افراد که از نظر اقتصادی پیشرفت می‌کنند، فارغ از راه و روشی که به این پیشرفت رسیده‌اند، از سوی مردم متهم به گنج‌یابی شوند. بنابراین دیگران با دیدن پیشرفت اقتصادی این افراد و باور به این‌که از طریق گنج‌یابی به چنین ثروتی رسیده‌اند، ترغیب به فعالیت حفاری غیرمجاز می‌شوند.

«هاشمی مقدم» و همکاران (۱۴۰۴ ب) در پژوهشی دیگر با نام «این گنج طلسم دارد: بررسی انسان‌شناختی دلایل ناکامی گنج‌یابی در باورهای مردم مازندران» به این مسئله پرداخته‌اند که از نظر مردم مازندران، چرا

حفاران غیرمجاز عموماً ناکام می‌مانند و نمی‌توانند به گنج‌هایی که باور دارند در مازندران به فراوانی یافت می‌شود، دست یابند؟ این پژوهش نیز بر پایه مصاحبه با ۲۸ مازندرانی انجام شده و یافته‌های آن با یاری گرفتن از دیدگاه‌های انسان‌شناختی در زمینه جادو و طلسم، تحلیل شده است. این یافته‌ها نشان می‌دهد فعالیت گنج‌یابی نزد حفاران مازندرانی دارای دو بعد علمی و جادویی است. در بخش علمی، آن‌ها با یاری گرفتن از اطلاعات تاریخی، نقشه و دستگاه‌های گنج‌یاب، به حفاری می‌پردازند؛ اما هنگامی که با ناکامی روبرو می‌شوند، به باورهای جادویی که مناسب وضعیت‌های غیرمطمئن و پیش‌بینی‌ناپذیر است متوسل می‌گردند. این باورها هم‌چنین باعث حفظ و حراست بسیاری از مکان‌های مقدس، آثار تاریخی و حتی منابع طبیعی از دستبرد حفاران غیرمجاز می‌شود.

«مهدی خلیلی» و «ایرج رضایی» (۱۳۹۸) در پژوهشی با نام «شرحی بر اشیاء تاریخی به دست‌آمده از حفاری‌های غیرمجاز و کشفیات اتفاقی دو سده اخیر (از دوره قاجار تا پهلوی دوم) در مازندران، بر پایه اسناد مکتوب و روایت‌های عامیانه»، با روش اسنادی و بررسی منابع تاریخی هم‌چون کتب تاریخی، روزنامه‌های قدیمی، سفرنامه‌ها و هم‌چنین روایت‌های عامیانه ثبت شده، نشان می‌دهند بسیاری از آثاری که از این حفاری‌ها به دست آمده، اثری از آن‌ها نیست و سرنوشت‌شان نامعلوم است. آن بخشی هم که اکنون در اختیار میراث فرهنگی است، فاقد جزئیات کشف است. این در حالی است که بسیاری از این آثار منحصر به فرد بوده و نمونه مشابهی در جاهای دیگر ندارد.

«سعید شفیعا» (۱۴۰۲) در پژوهشی با نام «ارائه بسته تقنینی مجازات اقدامات غیرمجاز مرتبط با تجهیزات کاوش یا اکتشاف میراث فرهنگی» که به سفارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی انجام شده، به بررسی رفتارهای جدید در زمینه حفاری غیرمجاز هم‌چون تبلیغ دستگاه‌های گنج‌یاب و برگزاری تورهای حفاری غیرمجاز در فضای مجازی پرداخته است. نویسنده نشان داده که قوانین مصوب در ایران متناسب با این فعالیت‌ها نبوده و صرفاً به جرم‌انگاری به‌کارگیری دستگاه‌های فلزیاب پرداخته است. این در حالی است که تبلیغ فروش این دستگاه‌ها و هم‌چنین فروش بسته‌های گنج‌یابی در فضای مجازی به شدت رواج یافته است. نویسنده ضمن تأکید بر لزوم به‌روز رسانی قوانین موضوعه در این زمینه، پیشنهاد می‌دهد از متخلفان جریمه مادی متناسب با حفاری دریافت گردیده و در راستای نگهداری از میراث فرهنگی هزینه شود. ضمن آن‌که باید به کسانی که به‌طور اتفاقی اشیائی را کشف می‌کنند، حق کشف متناسب پرداخت گردد. دست آخر باید مشارکت مردمی را در حفظ میراث فرهنگی افزایش داد.

«ابوالحسن شاکری» و «حسن خدابخشی» (۱۳۹۰) در مقاله «بررسی جرم حفاری و کاوش غیرمجاز»، هم‌چون پژوهش پیشین (شفیعا، ۱۴۰۲) به نقصان قوانین موجود و به‌روز نبودن‌شان اشاره کرده و ضمن پیشنهاد اصلاح این قوانین، پیشنهاد شده «قانون‌گذار با اصلاح قانون، از یک طرف، برای کسانی که برخلاف ماده واحده قانون ضرورت اخذ مجوز... به ساخت، خرید، فروش، نگهداری، تبلیغ و استفاده از دستگاه فلزیاب اقدام می‌نمایند، ضمانت اجرایی کیفی (علاوه بر ضبط) پیش‌بینی نماید و از طرف دیگر، هرگاه دستگاه فلزیاب در حفاری غیرمجاز به قصد کشف میراث تاریخی، فرهنگی مورد استفاده قرار گیرد، مجازات شدیدتری برای مرتکب آن در نظر گرفته شود».

اما در سوی دیگر، «مجتبی رضایی‌راد» و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با نام «مهم‌ترین مصادیق جرایم علیه میراث فرهنگی و تاریخی در سیاست کیفری ایران»، برخلاف پژوهش‌های قبلی، تأکید دارند که سیاست‌گذاران فرهنگی و قانون‌گذاران به بیش‌تر ابعاد این حوزه توجه کرده و مثلاً در زمینه‌هایی هم‌چون حفاری، تخریب، سرقت و قاچاق، مصادیق را معرفی و مجازات متناسب با آن‌را مشخص کرده‌اند. نهایتاً نتیجه گرفته‌اند که «می‌توان گفت که جرم‌انگاری‌ها و کیفرگذاری‌ها به‌جا و سیاست‌ها سنجیده و کاربردی به‌نظر می‌رسد» (ص ۶۴۸).

در کشورهای دیگر می‌توان به پژوهش‌هایی اندک‌شمار، اما قابل توجه درباره زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی حفاری رسید. به نظر می‌آید تاکنون مهم‌ترین و جدی‌ترین پژوهش در این زمینه را اوندِر چلیک (۲۰۲۰) در پایان‌نامه دکترای انسان‌شناسی با نام «زندگی زیر زمین: جست‌وجوی گنج‌ارمنیان در چشم‌انداز پسا‌نسل‌کشی» به انجام

رسانده باشد. او با روش مردم‌نگارانه به دنبال یافتن روایت‌های گنج‌یابان در منطقه وان ترکیه است. پس از نسل‌کشی ارمنه توسط عثمانی‌ها در سال ۱۹۱۵ م.، روایتی میان شهروندان ترکیه شکل گرفت که ارمنی‌ها پیش از کشتار در خانه‌های شان یا هنگام کوچ اجباری منتهی به کشتار در مسیر و حتی در گورهای دسته‌جمعی، آثار ارزشمندشان هم چون طلا و جواهرات را پنهان می‌کردند. بنابراین جویندگان طلا در پی این آثار اقدام به حفاری مکان‌هایی که گمان می‌رود ردی مربوط به این پنهان‌سازی‌های ارمنی‌ها داشته باشد می‌کنند. پژوهش‌گر نشان می‌دهد چگونه این رفتار آن‌ها را به یاد و خاطره نسل‌کشی‌ای که در ادبیات رسمی ترکیه جایگاهی ندارد پیوند می‌زند و بنابراین به زنده ماندن این خاطره خشن یاری می‌رساند.

«ژوهانس دیلینگر» (۲۰۱۲) پژوهشی انسان‌شناختی درباره نسبت میان جادو و گنج‌یابی در تاریخ گذشته اروپا و آمریکا انجام داده است که بیش‌تر، بحثی در حوزه انسان‌شناسی تاریخی است. جرج فاستر (۱۹۶۴ و ۱۹۷۱) نیز پژوهش‌هایی درباره باور به وجود گنج در روستاهای مکزیک انجام داده که ریشه‌اش را به وضعیت ناپایدار اقتصادی این مردمان گره می‌زند.

در پژوهش حاضر، برخلاف پژوهش‌هایی که تاکنون در ایران انجام شده، به دنبال زمینه‌های اجتماعی و اقتصادی حفاری‌های غیرمجاز در مازندران هستیم. از این نگاه به نظر می‌آید پژوهش ما از بعد مسئله‌مندی، نزدیکی بیش‌تری با پژوهش‌های خارجی داشته باشد.

چارچوب نظری

ما در این پژوهش، حفاری غیرمجاز و گنج‌یابی را به عنوان رفتاری نابهنجار و کج‌روانه در نظر گرفته‌ایم. بنابراین برای تحلیل آن هم به سراغ نظریات مرتبط با کج‌روی رفته‌ایم. در این زمینه، دیدگاه کج‌روی رابرت مرتن و پیوند افتراقی سادرلند و کرسی (که معمولاً به عنوان مکمل یکدیگر معرفی می‌شوند) را به کار می‌بریم. مرتن به شرایطی اشاره دارد که توسط ساختارهای اجتماعی ایجاد شده و باعث می‌شوند نقض قوانین اجتماعی، یک واکنش عادی و طبیعی به شمار بیاید (مرتن، ۱۹۳۸: ۶۷۲). او در ساختارهای اجتماعی، دو عنصر را معرفی می‌کند که بر پایه رابطه میان این دو عنصر می‌توان نوع کج‌روی را تشخیص داد. نخست «اهداف، مقاصد و علایق تعریف‌شده فرهنگی» ۲ است و دوم «شیوه‌های قابل پذیرش دست‌یابی به این اهداف» ۳. مرتن رفتار ناهنجار را «نشانه‌ای از گسست بین آرمان‌های تعریف‌شده فرهنگی و ابزارهای ساختاریافته اجتماعی» می‌داند (همان: ۶۷۴). او طیفی از نسبت میان آرمان‌ها و ابزارهای دست‌یابی به آن‌ها را ترسیم می‌کند که در شکل زیر نشان می‌دهیم:

جدول ۲: نسبت میان آرمان‌ها و ابزارها (مرتن، ۱۹۳۸: ۶۷۴)

Fig. 1: The relationship between Goals and Means (Mortén, 1938: 676).

وضعیت	آرمان‌های فرهنگی	ابزارهای نهادینه‌شده
سازگاری	+	+
نوآوری	+	-
مناسک‌گرایی	-	+
انزواگرایی	-	-
شورش	±	±

در جدول بالا، علامت + به معنای پذیرش، علامت - به معنای نپذیرفتن و علامت ± به معنای نپذیرفتن و به جای آن، ارائه راهکار تازه است. در وضعیت سازگاری، افراد هم آرمان‌های فرهنگی را می‌پذیرند و هم ابزارهای

نهادینه شده دسترسی به این آرمان‌ها را در وضعیت نوآوری، اگرچه آرمان‌ها را می‌پذیرند، اما ابزارهای دسترسی به آن‌ها را نمی‌پذیرند و ابزارهای تازه‌ای درست می‌کنند. برای نمونه کسی که پولدار بودن را به عنوان یک آرمان در فرهنگ جامعه پذیرفته، اما تلاش کردن برای پولدار شدن را به عنوان ابزاری نهادینه شده نمی‌پذیرد و با دزدی یا کلاهبرداری کردن می‌خواهد پولدار شود. در وضعیت مناسک‌گرایی، افراد به ابزارهای نهادینه شده پای بند هستند، اما آرمان‌ها را به حاشیه رانده‌اند و دچار نوعی مناسک‌گرایی شده‌اند. کاغذبازی یا اصطلاحاً بوروکراسی اداری را می‌توان چنین وضعیتی دانست. در انزواگرایی، افراد نه آرمان‌ها را می‌پذیرند و نه ابزارهای دسترسی به آن‌ها را؛ در عوض، گوشه‌گیری از آن جامعه و فرهنگ را ترجیح می‌دهند. بسیاری از کارتن خواب‌ها، معتادان و الکلی‌ها دارای چنین وضعیتی هستند. نهایتاً در وضعیت شورش، اگرچه افراد نه آرمان‌ها را می‌پذیرند و نه ابزارهای دسترسی به آن‌ها را، اما برعکس انزواگرایان، برای تغییر هر دوی این‌ها تلاش می‌کنند. بسیاری از شورش‌های خیابانی، انقلاب‌های سیاسی و تلاش برای سرنگونی یک ساختار سیاسی یا فرهنگی را می‌توان دارای چنین وضعیتی دانست.

نظریه مرتن توضیح می‌دهد که چرا در برخی مناطق، میزان کج‌روی بیش‌تر است، اما از بیان این‌که چرا در همین مناطق همه افراد کج‌رو نیستند ناتوان است. سادرلند و کرسی این ابهام را پاسخ می‌دهد (رابینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۰۲). آن‌ها با طرح نظریه «پیوند افتراقی»، بیش‌تر تأکیدش را بر «فراگیری» رفتار مجرمانه از طریق ارتباط با دیگران و به‌ویژه گروه دوستان گذاشتند (سادرلند و کرسی، ۱۹۷۸: ۸۰). این رفتار مجرمانه هم شامل تکنیک‌های انجام جرم است و هم انگیزه‌ها و علایق مرتبط با جرم (همان: ۸۱). سادرلند و کرسی در پاسخ به این مسئله، چهار شرط را در ارتکاب جرم فردی که با افراد مجرم در ارتباط است، طرح می‌کند: «فراوانی» ۴ ارتباط با مجرم، «مدت زمان» ۵ این ارتباط، «اولویت داشتن» ۶ این ارتباط و بالأخره «شدت» ۷ چنین ارتباطی (همان). بنابراین شخصی که تعداد دفعات کم‌تری با یک خلاف‌کار ارتباط داشته باشد، مدت زمان ارتباطش کوتاه باشد، ارتباط با این خلاف‌کار برایش در اولویت نباشد و شدت این رابطه قوی نباشد (یعنی مثلاً وابستگی به چنین رابطه‌ای نداشته باشد)، امکان این‌که از او اثر بپذیرد و خلاف‌کار شود، بسیار کم‌تر از فردی است که فراوانی، مدت زمان، اولویت و شدت ارتباطش با یک خلاف‌کار زیاد است.

با این اوصاف، در این پژوهش و با به کار گرفتن این نظریه در پی آن هستیم تا نشان دهیم رواج حفاری غیرمجاز و گنج‌یابی در مازندران (و احياناً هر نقطه دیگری) تا حد زیادی به دو عامل بستگی دارد: نخست، وسایل و امکانات دسترسی به اهداف و آرمان‌های مورد پذیرش جامعه، کم باشد و بنابراین شماری از افراد تلاش دارند تا با روش‌ها و ابزارهای غیرقانونی، به آرمان‌های مورد پذیرش جامعه (هم چون پول دار شدن) برسند. دوم، کسانی که ارتباطشان با افراد حفار از نظر فراوانی، مدت زمان، اولویت و شدت زیاد باشد، بیش‌تر احتمال این‌که خودشان هم به سوی حفاری غیرمجاز کشیده شوند وجود دارد.

یافته‌ها

پیش از آن‌که وارد بخش یافته‌های میدانی شویم، بد نیست بر پایه داده‌های کتابخانه‌ای، نگاهی به پیشینه حفاری و گنج‌یابی در مازندران بیندازیم.

تاریخچه حفاری‌های غیرمجاز در مازندران

جست‌وجوی گنج و اشیاء قدیمی پیشینه‌ای دراز دارد و محدود به ایران هم نیست. برای نمونه، توسیدید مورخ یونانی سده پنجم پیش از میلاد (تریگر، ۱۳۹۴: ۲۰)، «افلاطون»، فیلسوف شهیر یونانی پیش از میلاد (۱۹۳۴: ۳۰۵)، «خیام» در «نوروزنامه» که به او منسوب است (خیام، ۱۳۱۲: ۲۲) و «ابن خلدون» (۱۳۳۷: ۷۷۵) از مهم‌ترین اندیشمندان جهان قدیم هستند که به این موضوع پرداخته‌اند.

در جغرافیای ایران، اگرچه به قول «ملک‌شهمیرزادی» (۱۳۶۵: ۱۳۴): «توجه ایرانیان به آثار باستانی، در آغاز از حد یک تفنن زودگذر و موقت که عموماً با انهدام و ویرانی این آثار نیز همراه بود، تجاوز نمی‌کرد»، اما هرچه

به دوران معاصر نزدیک‌تر می‌شویم، منابع و اسناد بیش‌تری دربارهٔ حفاری به دست می‌آید. برای نمونه، رد پای ناصرالدین شاه را در حفاری‌ها در شماری از منابع دست اول آن دوره می‌بینیم (برای نمونه؛ فووریه، ۱۳۶۸: ۳۸۰-۳۷۹). از حفاری‌های دوران قاجار، منابع تاریخی دیگر هم یاد کرده‌اند (برای نمونه؛ سایکس، ۱۳۶۳: ۲۲۶؛ سیدان، ۱۳۷۹: ۴۱۶).

در حوزهٔ مازندران، همان‌گونه که در پیشینهٔ پژوهش اشاره شد، خلیلی و رضایی (۱۳۹۸) تقریباً همهٔ روایت‌های برجستهٔ موجود دربارهٔ گنج‌یابی و حفاری غیرمجاز، چه در کتب تاریخی، چه در سفرنامه‌ها، چه در رسانه‌ها و چه در اسناد دولتی را نشان داده‌اند و بنابراین سخن ناگفتهٔ چندانی در این جا باقی نمی‌ماند. اگر چکیده‌ای از یافته‌های آن‌ها را در اینجا بخواهیم بنویسیم، به شرح زیر است:

بخشی از این یافته‌ها، صرفاً نقل قول از منابع است که دربارهٔ درستی و نادرستی‌شان سند محکمی نداریم. برای نمونه روایت می‌شود که اسکندر بخشی از گنجینهٔ خود را در نزدیکی قائم‌شهر امروزی پنهان کرد که بسیاری از شاهان، از جمله «ماکان ابن کاکي» (سدهٔ سوم و چهارم هجری) برای دست‌یابی به آن تلاش نافرجام کردند. «حسام‌الدوله اردشیر»، یکی از اسپهبدان شاخهٔ باوندی در سدهٔ هفتم هجری، در نزدیکی آمل دست به حفاری می‌زند و اسکت زنی را کشف می‌کند. مرعشیان، اموال کسانی که شکست می‌دادند را در قلعهٔ ماهانه‌سر پنهان کردند که تیمور گورکانی پس از شکست مرعشیان، آن‌را به تاراج برد. «مکنزی» انگلیسی در نیمهٔ نخست سدهٔ سیزدهم هجری دو داستان عامیانه دربارهٔ گنج که در مازندران رایج بود را نقل می‌کند. در زمان ناصرالدین‌شاه در منطقهٔ ارفه‌ده سوادکوه سه نفر یهودی در لباس درویش جایی را به «شعاع‌الملک باوند» نشان می‌دهند و مدعی می‌شوند گنج دارد. او هم دستور حفاری می‌دهد که چند ستون گچی، چند روغن‌دان و یک مجمری مفرغ به دست می‌آید. هرچه به دوران معاصر نزدیک‌تر می‌شویم، روایت‌ها بیش‌تر مستند می‌شود. برای نمونه ناصرالدین‌شاه در سفرنامه‌اش از کشف شماری ظرف طلا و نقره در هزارجریب خبر می‌دهد که به واسطهٔ سیل، بیرون آمده‌اند. برخی از این ظروف به ناصرالدین‌شاه هدیه می‌شود. بیش‌تر یافته‌های مستند که از این دوران به بعد است، هم چون همین سیل، در اثر تصادف به دست آمده نه بر اثر حفاری و کاوش برای گنج. برای نمونه، آینهٔ نقره‌ای ساسانی که هنگام احداث جاده چالوس کشف شد، ظروف نقره‌ای ساسانی که در نزدیکی ایستگاه راه‌آهن ساری هنگام خاک‌برداری برای آجرپزی پیدا شد؛ گنجینهٔ کلاردشت و از جمله جام طلای کلاردشت که هنگام ساخت ویلای رضاشاه در این منطقه به دست آمد؛ سکه‌های نقره که هنگام جاده‌سازی روستای اسلام‌آباد میان‌دورود پدیدار گشت و موارد مشابه دیگر. اما خلیلی و رضایی (۱۳۹۸) در مقاله‌شان تقریباً هر سند و مدرکی از حفاری آگاهانه در مازندران برای رسیدن به گنج را بررسی می‌کنند، ناکامی حفاران را نشان می‌دهد. نمونه‌اش حفاری «حبیب‌الله خان» با تأیید ناصرالدین‌شاه در هزارچم (جاده چالوس) و یا حفاری‌هایی که «اعتضادالسلطنه» در غارهای اسک توصیف می‌کند. نویسندگان به جز پی‌گیری اخبار حفاری‌ها در سفرنامه‌های دوران قاجار، روزنامه‌های دوران قاجار و پهلوی را هم به همین منظور واکاوی می‌کنند و در این جا برخی اخبار روزنامه‌ها، اشاره به کشف سکه‌های عمدتاً نقره توسط حفاران در برخی نقاط مازندران دارد. با توجه به ابهاماتی که در این اخبار به چشم می‌خورد و هم‌چنین تناقضاتی که در اعترافات حفاران دیده می‌شود، نمی‌توان به آن‌ها اعتماد کرد؛ به‌ویژه وقتی بدانیم رسانه‌ها عموماً با درج اخبار مهیج، در پی جذب و جلب خواننده هستند.

دلایل حفاری در مازندران

پس از مرور سرگذشت حفاری غیرمجاز در مازندران، در اینجا بر پایهٔ مصاحبه‌های نیمه‌ساختارمند در میدان پژوهش، چند دلیل مهم حفاری غیرقانونی در مازندران معاصر برشمرده می‌شود که البته اگرچه در دیگر نقاط کشور هم احتمالاً کمابیش با همین دلایل روبه‌رو باشیم، اما داده‌های گردآوری شده برای این پژوهش صرفاً مربوط به مازندران است.

۱. ضعف قانونی

حفاری و کاوش غیرمجاز برای به دست آوردن اموال تاریخی و فرهنگی برای نخستین بار در «آیین‌نامه عتیقات مصوب هیئت وزیران در سال ۱۳۰۳ هجری شمسی» که می‌توان آن را نخستین قانون مدون ایران درباره اشیا عتیقه دانست، مورد توجه قرار گرفت. بر پایه ماده ۸ آیین‌نامه مذکور، حفر اراضی برای استخراج عتیقه، بدون اجازه رسمی وزارت معارف ممنوع و برای مرتکب آن یک ماه حبس تعیین گردید و چنانچه حفاری در انبیه و محوطه‌های تاریخی انجام می‌گرفت، مرتکب علاوه بر جبران خسارت وارده، به پرداخت جزای نقدی و حداقل یک هفته تا یک سال تحمل حبس محکوم می‌گردید. این قانون در طول یک صد سال بعد تا دوران کنونی، تغییرات زیادی یافت. ماده‌های ۵۵۸ تا ۵۶۹ قانون مجازات اسلامی، تا حدود زیادی به این مسئله پرداخته است (رضایی‌راد و همکاران، ۱۴۰۱). اما همان‌گونه که در پیشینه پژوهش نشان داده شد (و بیش‌تر پژوهش‌ها درباره حفاری از همین زاویه و نگاه انجام شده است)، قوانین هم‌چنان نامناسب و از بسیاری از جرایم مرتبط با حفاری غیرمجاز غافل است. برای نمونه در حالی که استفاده از دستگاه‌های گنج‌یاب ممنوع است، اما به راحتی می‌توان از فروشندگان، این دستگاه‌ها را خریداری کرد و یا با تبلیغات فراوان درباره دوره‌های آموزشی گنج‌یابی در شبکه‌های مجازی روبرو می‌شویم.

۲. وضعیت اقتصادی

پژوهش‌گران عموماً به بعد اقتصادی حفاری و نیاز مالی حفاران اشاره دارند (برای نمونه؛ آروند، ۱۳۹۱؛ غنی کله‌لو، ۱۳۸۸). البته در همین حوزه اقتصادی هم نیاز داشتن با حرص و طمع داشتن که بسیاری از حفاران به آن دچارند تفاوت دارد (دیلینگر، ۲۰۱۲: ۱۹۰). معمولاً نخستین دلیلی که برای گنج‌یابی بیان می‌شود، رسیدن به ثروت یک شبه است. در میان مصاحبه‌ها نیز برخی موارد به این زمینه اقتصادی اشاره کرده‌اند. مصاحبه‌شونده شماره ۲۰ که مرد میانسالی اهل نور است می‌گوید:

«به دلیل وضع بد اقتصادی و کافی نبودن حقوق بازنشستگی برای خودم و خانواده‌ام به این کار رو آوردم. اما برای پرداخت هزینه‌های حفاری مجبور به فروش خودروی سواری خودم و مقداری از طلاهای همسرم شدم. اما کافی نبوده. من حتی از نزدیکانم مقدار زیادی پول با این قول که بعد از درآوردن گنج به آن‌ها بازمی‌گردانم، گرفته‌ام.»

مصاحبه‌شونده شماره ۲۲ که مردی جوان اهل نوشهر است نیز در همین باره می‌گوید:

«وقتی که نمی‌توانم از پس هزینه‌های زندگی‌ام بر بیایم و حتی در هزینه روزمره خود می‌مانم و هرچه تلاش می‌کنم به چیزی نمی‌رسم که بتواند پاسخ‌گوی نیازهایم در زندگی باشد، ترجیح می‌دهم راهی را انتخاب کنم که یک شبه و با تلاش کم‌تر به ثروت بیش‌تر برسم.»

در چنین فضایی است که رویا‌فروشی رونق می‌گیرد و بسیاری از افراد سودجو با تلاش برای اقناع مخاطبان به وجود گنج و امکان یافتن آن، اقدام به تبلیغ و فروش دستگاه‌های گنج‌یاب، نقشه گنج، طلسم، دوره‌های آموزشی گنج‌یابی و فعالیت‌هایی از این دست می‌کنند. همین است که بسیاری از کسانی که به سوی این فعالیت کشیده می‌شوند، به جای دست‌یابی به منافع مادی، دارایی‌های دیگرشان را نیز از دست می‌دهند. آنچنان‌که مصاحبه‌شونده شماره ۲۰ در بالا به این مسئله اشاره کرده است.

فاستر (۱۹۷۱) لاتاری‌های مدرن را معادل داستان‌های گنج‌های مدفون در جوامع دهقانی می‌بیند و آن را دست‌کم در روستای «تزینتزونتران» مکزیک به وضوح درک کرده است. این را حتی افراد مسن روستا نیز به او گفته بودند که اگرچه در سال‌های اخیر کسی از اهالی آن منطقه گنجی نیافته، اما به جایش همه رفته‌اند سراغ لاتاری. از این رو، برخلاف تصویری که گاهی اوقات در کشورهای توسعه‌یافته وجود دارد که بر پایه آن، سندروم «شانس» در کشورهای توسعه‌نیافته مانع اصلی پیشرفت اقتصادی است، فاستر باور دارد که این سندروم نشان‌دهنده یک واکنش به

شرایط ناامیدکننده دست‌یابی به پیشرفت فردی است. او به پژوهش‌های «دیوید سی. مک‌کلند» اشاره دارد که نشان می‌دهد در موقعیت‌های آزمایشی، کودکانی که موفقیت بالایی دارند از موقعیت‌های قمار اجتناب می‌کنند، زیرا در صورت برنده شدن، هیچ حس موفقیت شخصی وجود نخواهد داشت، در حالی‌که کودکانی که موفقیت پایینی دارند، رفتاری مانند بسیاری از مردم در کشورهای توسعه‌نیافته از خود نشان می‌دهند که در حالی‌که از نظر اقتصادی بسیار سنتی عمل می‌کنند، در عین حال عاشق شرکت در قرعه‌کشی هستند (فاستر، ۱۹۷۱: ۳۱۰).

چلیک (۲۰۲۰: ۱۷) هم «خشونت، عدم قطعیت و شرایط زندگی ناپایدار» کردستان ترکیه را از اصلی‌ترین عوامل گرایش مردم این منطقه به گنج‌یابی می‌داند. به باور او:

«وقتی دنیای روی زمین دیگر گزینه‌ای برای آینده‌ای بهتر ارائه نداد، مردم شروع به نگاه به پایین کردند [...] آثار اخیر در انسان‌شناسی به طرز ماهرانه‌ای نشان داده‌اند که چگونه مردم برای کسب درآمد به اعمال رسماً تابو روی می‌آورند؛ [آن هم] زمانی که ساختارهای رسمی اقتصاد و جامعه از هم می‌پاشند و با بی‌ثباتی درازمدت جایگزین می‌شوند» (چلیک، ۲۰۲۰: ۳۸ و ۳۹).

در دیدگاه کج‌روی نیز، فرصت‌های محدود برای دست‌یابی به اهداف مشروع، زمینه‌ساز کج‌روی است (رایبینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۰۴). بنابراین می‌توان به این نتیجه رسید که ناکامی اقتصادی یا نبود چشم‌انداز روشن برای آینده اقتصادی فرد، یکی از عواملی است که او را به سوی حفاری غیرمجاز و گنج‌یابی سوق می‌دهد. با این همه، در این پژوهش تلاش داریم نشان دهیم سود اقتصادی و پول‌دار شدن یک‌شبه، تنها دلیل گرایش افراد به گنج‌یابی نیست و عوامل فرهنگی، اجتماعی و روان‌شناختی دیگری نیز در این زمینه دخیل است که بعضاً اگر اهمیت‌شان بیش‌تر از دلایل اقتصادی نباشد، کم‌تر هم نیست.

۳. تبلیغات مجازی

با رواج دنیای اینترنت و شبکه‌های اجتماعی، بسیاری از صفحات مجازی به وجود گنج در نقاط مختلف کشور می‌پردازند. بیش‌تر این صفحات متعلق به فروشندگان دستگاه‌های اصطلاحاً گنج‌یاب یا کسانی است که به شیوه‌ای از راه ترویج حفاری غیرمجاز پول به دست می‌آورند. تبلیغات فراوانی که این‌ها در سایت‌ها و شبکه‌های مجازی (بعضاً با نام و آدرس واقعی و بدون ترس از قانون) انجام می‌دهند، باعث شده بسیاری از کاربران شبکه‌های اجتماعی به وجود گنج و امکان دست‌یابی به آن باور پیدا کنند یا باورشان محکم‌تر شود (هاشمی‌مقدم و همکاران، ۱۴۰۴ الف).

همچنان‌که در دیدگاه کج‌روی مطرح است، «فرصت‌های افزایش‌یافته برای آموزش شیوه‌های کج‌روی» از مهم‌ترین دلایل رفتارهای کج‌روانه است (رایبینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۰۴). سادرلند و کرسی اشاره دارند به اینکه اگر تعاریف سرپیچی از قانون بیش از تعاریف التزام به قانون باشد، فردی که در معرض این تعریف‌هاست بزهکار می‌شود (سادرلند و کرسی، ۱۹۷۸: ۸۱). اینستاگرام اکنون چنین زمینه‌ای را برای بسیاری از افراد فراهم کرده تا روش‌های حفاری غیرمجاز و مکان‌هایی که به عنوان جایگاه گنج قابل حفاری‌اند را بیش‌تر بیاموزند و به سوی این رفتار کشیده شوند.

۴. فیلم‌ها و سریال‌های گنج‌یابی

فیلم و سریال‌های زیادی درباره یافتن گنج در سراسر جهان ساخته شده و ساخت این فیلم و سریال‌ها هم‌چنان ادامه دارد؛ چرا که بازار و مخاطب خود را به اندازه کافی داراست. نکته مهم در این زمینه این است که از یک سو به خاطر وجود مخاطب، این فیلم و سریال‌ها ساخته می‌شود و از سوی دیگر خیلی از بینندگان با دیدن این فیلم و سریال‌ها، به وجود گنج باورمند(تر) می‌شوند (هاشمی‌مقدم و همکاران، ۱۴۰۴ الف). در ایران نیز فیلم و سریال‌هایی در این زمینه ساخته شده که از آن میان، فیلم «گنج» (۱۳۶۱) و سریال‌های «گنج مظفر» (۱۳۹۲) و «زیرخاکی» (۱۳۹۹) بیش‌تر شناخته شده است.

۵. وجود نام‌های گمراه‌کننده

در استان مازندران هم‌چون دیگر نقاط کشور، برخی روستاها یا عارضه‌های طبیعی هم‌چون تپه‌ها، نام‌هایی دارند که خواه ناخواه ذهن شنونده را به سوی وجود طلا و گنج سوق می‌دهد. با یک جست‌وجوی ساده با عبارت‌هایی هم‌چون «روستای طلا...» یا «روستای گنج...» در نقشه‌های جغرافیایی آنلاین، می‌توان نمونه‌های فراوانی در سراسر ایران و از جمله استان مازندران یافت. برای نمونه، به نظر می‌آید یکی از دلایلی که روستای «تلاجو» در شهرستان چالوس یا روستای «زرکتی» (به معنی تپه‌ی طلایی) در منطقه‌ی کجور شهرستان نوشهر بارها توسط حفاران مورد کاوش غیرمجاز گرفته، همین نام آن‌هاست. در روستای زرکتی دو چشمه‌ی آب گرم و آب سرد وجود دارد که درختی در میان‌شان قرار گرفته است. باور اهالی منطقه مبنی بر وجود گنجی بزرگ زیر یا اطراف این درخت، باعث شده بارها از سوی گنج‌یابان حفاری شود. مصاحبه‌شونده شماره ۲۰ که سال‌ها سابقه‌ی حفاری غیرمجاز دارد، در مصاحبه‌اش صراحتاً اعتراف می‌کند که اگرچه پس از یک بار اقدام به حفاری در این روستا به چیزی دست نیافت، اما قطعاً در آنجا گنج بزرگی نهفته است. آن یک بار هم چون اهالی روستا فهمیدند او در پی گنج‌یابی است و به سراغش آمدند، موفق نشد.

منطقه دیگری که نامش باعث چنین برداشتی شده، روستای گنج‌افروز در شهرستان بابل است. مصاحبه‌شونده شماره ۹ که خانمی پا به سن گذاشته است درباره‌ی نام این روستا می‌گوید:

«این روستا به این دلیل گنج‌افروز نام‌گذاری شده که گنج‌های زیادی از این

روستا گرفته شده است و گنج‌های زیادی وجود داشته و دارد.»

به‌طور کلی وجود نام‌هایی که در آن‌ها نشانه‌هایی از گنج یا مواردی شبیه آن دیده شود، باعث می‌شود افراد باور کنند در آن‌جا گنجی وجود دارد و برای حفاری در آنجا ترغیب شوند.

۶. کنجکاو و علاقه به اشیاء تاریخی

بسیاری از افراد، نه برای ثروت و یک شبه پول دار شدن، بلکه با اهدافی که بیش‌تر جنبه‌ی شخصیتی و روان‌شناختی دارد به حفاری گرایش دارند. برخی از این افراد، خودشان پول دار هستند و برخلاف گروهی که در بالا به آن‌ها اشاره شد (و از سر نیاز اقتصادی به این کار روی می‌آورند)، محتاج چنین ثروتی نیستند؛ هرچند اگر نصیب‌شان شود بدشان نمی‌آید. این افراد معمولاً به خاطر حس کنجکاو و لذت بردن از کندوکاو و جست‌وجوی چیزی که پنهان است و از نظر آن‌ها نیاز به کشف دارد به این کار روی می‌آورند. برخی دیگر هم از گردآوری اشیاء تاریخی یا اصطلاحاً عتیقه لذت می‌برند. برخی گنج‌یابان کرد ترکیه اشاره به هیجانی کرده‌اند که هنگام انجام این کار دارند. آنان هم چنین گفته‌اند که گاهی توبه هم کرده‌اند، اما دوباره توبه‌شان را شکسته و به این کار برگشته‌اند (چلیک، ۲۰۲۰: ۴۴).

در همین زمینه، مصاحبه‌شونده شماره ۶ که جوانی اهل بابل است، می‌گوید:

«به شخصه عاشق گنج، دینه، اشیای تاریخی و عتیقه‌جات هستم؛ نه صرفاً به

دلیل اینکه برای پول قصد دارم گنجینه‌ای پیدا کنم، اما اگر گنجینه‌ای پیدا کنم

که از نظر مادی بسیار زیاد بیزرد، چه بهتر. کسی نیست که از پول بدش بیاید. اما

به دلیل این‌که علم کمی در این زمینه دارم و صرفاً فقط یک سری علائم محدودی

را می‌شناسم، تا الان اقدامی در زمینه حفاری به صورت جدی نداشته‌ام و فقط از این

علائم عکس می‌گیرم و نگه می‌دارم تا اگر استادی را در این زمینه دیدم به او نشان

دهم تا کمکم کند.»

یکی دیگر از پاسخ‌گویان اشاره می‌کند به این‌که سه نفر از دوستانش با او تماس گرفتند و گفتند فردا صبح زود به دنبال او می‌روند تا همراه یکدیگر به منطقه چهاردانگه ساری رفته و در جایی که مطمئن هستند گنجی نهفته است، به حفاری بپردازند. کل آن شب را او با هیجان پشت سر گذاشت و فردا هم از زمان حرکت در سپیده‌دم تا وقتی که حفاری می‌کردند، یک‌سره هیجان فراوانی داشتند. از آن‌جا که یکی از

همان دوستانش سابقه حفاری زیادی داشت، این پاسخ‌گو هم اطمینان داشت که به گنج خواهند رسید؛ اما چیزی پیدا نکردند.

همین حس باعث شده برخی افراد، نهادها و موزه‌ها از این حس کنجکاوی برای بازاریابی کالاهای خودشان یا افزایش آگاهی افراد کنجکاو درباره پدیده‌ای خاص استفاده کنند. برای نمونه در تکیه میرفندرسکی قبرستان تاریخی تخت فولاد اصفهان، در ایام نوروز که بازدید از آن پر رونق است، غرفه‌ای توسط مسئولین این مجموعه برپا می‌شود که در آن جا به کودکان و نوجوانانی که همراه خانواده‌شان برای بازدید یا زیارت مراجعه می‌کنند، نقشه گنجی را می‌دهند. بر پایه این نقشه، چندین مرحله مهیج را باید همراه با تلاش ذهنی خود پشت سر بگذارند تا به گنج که معمولاً کتاب یا اسباب‌بازی است برسند. برای نمونه در مرحله‌ای ممکن است به حوض وسط تکیه ارجاع داده شوند و درون حوض، بطری‌های شیشه‌ای که درشان با چوب‌پنبه پوشانده شده برسد (چیزی که در فیلم و کارتون‌های مربوط به گنج‌یابی زیاد دیده می‌شود). یا پس از راهنمایی نقشه به سوی یک سنگ قبر، به تعداد عدد آخر سال مرگ متوفی، متر کنند و به طرف چپ یا راست بروند.

تصویر ۱: تابلوهای «زیرخاک» برای جست‌وجوی گنج در تکیه میرفندرسکی قبرستان تخت فولاد اصفهان (منبع: امیر هاشمی مقدم، ۱۴۰۴).
 Fig. 1: “Treasure” signs for treasure hunting in the Takht-e Foulad Cemetery of Isfahan (Source: Amir Hashemi Moghadam, 2025).

همین پدیده در دیگر کشورها نیز رایج است. برای نمونه، در اوایل سده بیستم، برخی روزنامه‌های زرد انگلستان (هم‌چون Tit-bits) گنج‌های کوچکی (برای نمونه پانصد پوند) را در جایی پنهان می‌کردند و سپس در داستان‌های چند قسمتی در روزنامه، نشانه‌هایی از آن گنج را برملا می‌ساختند. خوانندگان علاقه‌مند هم با خرید روزنامه و یافتن آن سرخ‌ها، به سراغ مبلغ پنهان شده می‌رفتند و خوش شانس‌ترین‌شان آن را می‌یافت. برخی از دیگر روزنامه‌ها، ژتون‌ها یا اشیاء خاص دیگری را در نقاط مختلف لندن مخفی می‌کردند و به ازای یافتن هر کدام از آن‌ها، پنجاه پوند به یابنده جایزه می‌دادند. همین مشوق باعث شده بود بسیاری از انگلیسی‌ها جلوی دفتر این روزنامه‌ها منتظر انتشار نسخه جدید باشند تا شاید زودتر از دیگران به این ژتون‌ها دست پیدا کنند (دیلینگر، ۲۰۱۲: ۲۰۰). تجربه چیلک از انجام کار مردم‌نگاری در کردستان ترکیه درباره گنج‌یابی جالب توجه است:

«در آن زمان، جست‌وجوی گنج به عنوان یک تجارت خطرناک تلقی می‌شد که به محض این‌که کسی به آن علاقه‌مند می‌شد، می‌توانست کاملاً او را با جذابیت خود تسخیر کند و او را از فکر کردن به هر چیز دیگری جز گنج ناتوان سازد. در طول مدت فعالیت‌م در این زمینه، مرتباً سوژه‌ی یک جوک خاص درباره‌ی این جنبه از جست‌وجوی گنج می‌شدم. همیشه به شوخی به من هشدار داده می‌شد که نباید خیلی به موضوع جست‌وجوی گنج علاقه‌مند شوم، در غیر این صورت از دانشگاه انصراف می‌دهم و در کوهستان به دنبال گنج می‌گردم. اگرچه این یک شوخی بود، اما حقیقت این واژه‌ها این بود که بسیاری از مردم به دنیای جست‌وجوی گنج جذب می‌شدند و پس از آن قادر به یافتن پاسخی بهتر برای مشکلات معیشتی خود نیستند». (چلیک، ۲۰۲۰: ۴۶).

به طور کلی، «دست‌رسی به شیوه‌های کج‌روانه‌ی تخلیه‌ی هیجان» از شرایطی است که زمینه‌ی رفتارهای کج‌روانه را افزایش می‌دهد (رابینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۰۴). بنابراین امکان تخلیه‌ی هیجان هنگام جست‌وجوی گنج و حفاری غیرمجاز یکی از دلایل زمینه‌ای این رفتار غیرقانونی است.

بحث و تحلیل

در کنار جست‌وجوی دلایل گرایش مردم مازندران به باور به وجود گنج در این استان، مسئله‌ی اصلی پژوهش حاضر این بود که چرا فقط شماری از مازندرانی‌ها از حفاری استقبال عملی می‌کنند و این گروه چه ویژگی‌هایی دارند که دیگر مازندرانی‌ها ندارند؟

مرتن نشان داد از نظر ساختار اجتماعی، کج‌روی‌ها می‌توانند پاسخی هنجارمند به وضعیت نابه‌هنجار اجتماعی باشند (رابینگتن و واینبرگ، ۱۳۸۲: ۱۰۶). در این جا منظور از پاسخ هنجارمند، پاسخ طبیعی و عادی است؛ چیزی که در شرایط دیگر می‌تواند غیرطبیعی و غیرعادی به شمار آید. به نظر می‌آید بر سر شرایط نابه‌هنجار اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی کشور اجماعی در میان مردم و صاحب‌نظران وجود داشته باشد. ایرانیان در پنج دهه‌ی اخیر تجربه‌ی نرخ تورم دو رقمی را داشته‌اند که در دنیا کم‌نظیر است. در سال‌های اخیر (برای نمونه در سال ۱۴۰۴) نرخ تورم سالانه به ۵۰ درصد و برای برخی کالاها به بیش از ۱۰۰ درصد رسیده است. بر پایه‌ی داده‌های رسمی مرکز آمار ایران در آبان ۱۴۰۴ ه.ش. (هنگام نگارش گزارش نهایی این پژوهش)، «در آبان ماه ۱۴۰۴ ه.ش. تورم نقطه به نقطه خانوارهای کشور، ۴۹٫۴ درصد بوده است؛ یعنی خانوارهای کشور به طور میانگین، ۴۹٫۴ درصد بیش‌تر از آبان ماه ۱۴۰۳ ه.ش. «مجموعه کالاها و خدمات یکسان» برای خرید هزینه کرده‌اند». ۸ این تورم برای برخی کالاهای اساسی هم‌چون خوراکی و نوشیدنی، ۶۶٫۲ درصد اعلام شده است. به سخن دیگر، ایرانیان برای تهیه‌ی خوراکی که اصلی‌ترین نیاز هر انسان برای زنده ماندن است، باید ۶۶٫۲ درصد بیش از سال گذشته هزینه کنند. این در حالی است که نرخ افزایش سالانه حقوق و دستمزد در بیش‌تر گروه‌های شغلی وابسته به دولت، ۲۰ درصد بوده است. یعنی در حالی که یک کارمند دستمزدش نسبت به سال پیش تنها ۲۰ درصد افزایش یافته، باید ۶۶٫۲ درصد برای خوردن و آشامیدن که شرط اصلی زنده ماندن است هزینه کند. با توجه به تداوم چند ساله‌ی پیشی گرفتن تورم از افزایش حقوق، ایرانیان با شیب تندی در حال فقیرتر شدن هستند. این تورم و افزایش فقر که با مسائل دیگری هم‌چون نرخ بیکاری، تحریم‌های فلج‌کننده و چندین جنگ پشت سر هم با ابرقدرت‌های جهان همراه شده، به ناامیدی و نبود چشم‌انداز برای آینده منتهی می‌گردد. در چنین فضایی است که مرتن اعتقاد دارد کج‌روی پاسخی طبیعی به این فضای غیرطبیعی است و حفاری غیرقانونی، یکی از انواع این کج‌روی‌هاست. حفاری غیرقانونی در این شرایط، ابزاری «نوآورانه» برای رسیدن به هدف و آرمانی است که در جامعه پذیرفته شده است؛ یعنی ثروت و دارایی. همچنان‌که چلیک (۲۰۲۰: ۳۸) اشاره می‌کند، وقتی مردم از روی زمین ناامید می‌شوند، به سراغ زیر زمین می‌روند. فاستر هم نشان می‌دهد برای کاستن از باور روستاییان مکزیک به داستان‌های مرتبط با گنج، باید فرصت‌ها را در یک سیستم باز، گسترش داد (۱۹۷۱: ۳۱۱). نبود فرصت‌های

شغلی مناسب و چشم‌انداز روشن برای آینده، مردم را به سوی گزینه‌هایی که به ظاهر کم‌تر عقلانی می‌آیند، اما در صورت موفقیت آینده‌ای درخشان را نوید می‌دهند سوق می‌دهد. بنابراین داستان‌های گنج و گنج‌یابی با ولع و هیجانی فراوان، دهان به دهان می‌گردد. این فضا در سراسر کشور (اگرچه ممکن است با درجاتی از اختلاف) رایج است، اما در پژوهش حاضر تنها بر مازندران تمرکز شد.

اکنون به بخش دوم پرسش می‌رسیم: چرا تنها شماری از مازندرانی‌ها به سراغ حفاری غیرمجاز می‌روند و نه همه آن‌ها؟ همان‌گونه که سادرلند و کرسی (۱۹۷۸) اشاره می‌کنند، یادگیری اجتماعی در این زمینه نقش مهمی دارد. ادعای این پژوهش این است که افرادی که با حفاران یا تبلیغات حفاری ارتباط بیش‌تری داشته باشند، بیش‌تر به سوی حفاری گرایش پیدا می‌کنند. همان‌گونه که به تجربیات یکی از حفاران اشاره شد، حضور او در گروه دوستانی که برخی افراد آن سابقه حفاری داشتند، باعث گرایش وی به حفاری و انجام این عمل شده بود. اما تبلیغات شاید امروزه نقش پررنگ‌تری نسبت به افراد داشته باشد. شبکه‌های مجازی و به‌ویژه اینستاگرام فارسی، صفحات فراوانی را به گنج‌یابی و حفاری اختصاص داده‌اند. الگوریتم این شبکه‌ها به گونه‌ای طراحی شده است که چنانچه فردی یک کلیپ مرتبط با گنج‌یابی را تا پایان ببیند و به‌ویژه چنانچه آن را ببیند (اصطلاحاً لایک کند)، زیر آن دیدگاه (یا کامنت) بنویسد و با دیگران به اشتراک بگذارد. کلیپ‌های مشابه دیگری برایش نمایش داده می‌شود. در اینجا به‌طور کامل می‌توان چهار شرط سادرلند و کرسی برای اثرگذاری رفتار انحرافی در روابط اجتماعی را دید: «فراوانی» کلیپ‌های نمایش داده‌شده درباره گنج‌یابی؛ «مدت زمان» نمایش این کلیپ‌ها که هر چقدر زمان بگذرد، این الگوریتم بیش‌تر تقویت می‌شود؛ «اولویت» داشتن نمایش این کلیپ‌ها نسبت به دیگر کلیپ‌ها و «شدت» اثرگذاری آن‌ها که معمولاً چون در شرایط رکود اقتصادی، نوید پول دار شدن یک‌شبه را می‌دهد، بنابراین اثرگذاری قابل توجهی دارد. این کلیپ‌ها هر دو بخش رفتار مجرمانه را در بر دارند: هم آموزش روش اجرای جرم و هم ایجاد انگیزه و هیجان کافی برای اقدام مجرمانه (سادرلند و کرسی، ۱۹۷۸: ۸۱).

از سوی دیگر و همان‌گونه که سادرلند و کرسی اشاره کرده‌اند، چنانچه آموزش‌ها و تبلیغات مجرمانه بیش‌تر از تبلیغات و آموزش‌های رسمی باشد، امکان ارتکاب افرادی که در معرض این آموزش‌ها هستند به رفتار مجرمانه بیش‌تر است. در نظام آموزشی ایران و هم‌چنین رسانه‌های رسمی و دولتی (و حتی خصوصی)، اهمیت و جایگاه میراث فرهنگی و طبیعی، آن‌گونه که باید، آموزش داده نمی‌شود؛ هم‌چنانکه تقریباً با هیچ واکنش و توضیحی در این نظام آموزشی و رسانه‌ها درباره آسیب‌های حفاری غیرمجاز روبرو نیستیم. در حالی که در سوی دیگر ماجرا، شبکه‌های مجازی آزادانه تبلیغ فروش دستگاه‌های گنج‌یاب، نقشه‌های گنج، برگزاری دوره‌های آموزشی گنج‌یابی و فعالیت‌های مرتبط را با دیگران به اشتراک می‌گذارند. در چنین شرایط ناهم‌ترازی، طبیعی است که امکان گرایش افراد به حفاری افزایش یابد.

نتیجه‌گیری

یافته‌های این پژوهش نشان داد که پدیده حفاری غیرمجاز به‌صورت گسترده‌ای از شرق تا غرب مازندران رواج دارد. رد حفاری‌ها برای یافتن گنج در این استان دست‌کم تا حدود هزار سال پیش در منابع تاریخ قابل مشاهده است. همه این عوامل دست به دست هم داده تا هم‌چنان بخش قابل توجهی از مردم این استان از حفاری و گنج‌یابی استقبال کنند. در واقع این استقبال می‌تواند نظری یا عملی باشد. استقبال نظری از گنج‌یابی، بیش‌تر در حد باور به وجود گنج و امکان دست‌یابی به آن است و از آن فراتر نمی‌رود. اما استقبال عملی بدین معناست که افراد نه تنها به وجود گنج در مازندران باور دارند، بلکه برای دست‌یابی به آن آستین‌بالا زده و اقدام به حفاری غیرمجاز می‌کنند. بر پایه آن‌چه بیان شد، برای کاهش رفتارهای انحرافی هم‌چون حفاری و گنج‌یابی، دست‌کم باید سه راهکار را در پیش گرفت: نخست، ایجاد چشم‌انداز روشن برای آینده ایران و ایرانیان. شوربختانه در شرایط کنونی کشور، به نظر می‌آید این راهکار دست‌کم در کوتاه‌مدت عملی نباشد. دوم، آموزش‌های رسمی و حتی غیررسمی در زمینه اهمیت میراث تاریخی و طبیعی و لزوم حفظ آن‌ها، نادرست بودن بیش‌تر داستان‌های گنج و حفاری، امکان کلاهبرداری از سوی افراد مدعی در این زمینه، نشان دادن تجربیات افرادی که در گنج‌یابی

شکست خورده و هزینه‌های مادی، جسمی و روانی فراوانی پرداختند و موارد مشابه دیگر. سوم، به‌روزرسانی قوانین کشور و برخورد قانونی با کسانی که دیگران را تحریک به خرید دستگاه‌های گنج‌یاب، نقشه گنج، طلسم گنج، شرکت در دوره‌های گنج‌یابی و فعالیت‌هایی از این دست می‌کنند. تقریباً می‌توان مطمئن بود چنان‌چه این سه شرط به‌طور هم‌زمان اجرا نگردد، موفقیت‌چندانی نخواهد داشت و حفاران هم‌چنان تیشه به ریشه میراث فرهنگی و طبیعی کشور و زندگی مالی و خانوادگی خود خواهند زد.

سپاسگزاری

داده‌های خام این پژوهش و به‌ویژه مصاحبه‌ها توسط دانشجویان کارشناسی مردم‌شناسی دانشکده میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری دانشگاه مازندران در درس «بررسی مسائل اجتماعی ایران» ارائه شد. به جز نویسنده نخست که استاد این درس بوده و نویسندگان دوم تا چهارم که بیش‌ترین داده‌های این پژوهش از کارهای کلاسی ایشان بوده، لازم است از تلاش‌های دیگر دانشجویانی که در گردآوری داده‌های میدانی یاری رساندند و به دلیل محدودیت تعداد نام نویسندگان مقاله، امکان نام بردن از همگان نبود، سپاسگزاری شود. به ترتیب حروف الفبا خانم‌ها و آقایان: فاطمه اسماعیلی، غزل اسلامی، سارا اشرفی‌نیا، مطهره تورانی، فاطمه‌زهرا حسن‌زاده، کبری خالقی، نرگس درویشی، روجا دیوی، سهیلا ساداتی، حنانه ساورسفلی، فاطمه شریفی، صاحب‌علیزاده و محمد مهدی ولی‌نژاد.

درصد مشارکت نویسندگان

گردآوری بیش‌تر داده‌های میدانی توسط نویسندگان دوم تا چهارم انجام شد. نگارش دیگر بخش‌های مقاله شامل مقدمه و بیان مسئله، روش انجام، پیشینه پژوهش، چارچوب نظری، تحلیل و نتیجه‌گیری بر عهده نویسنده نخست بود.

تعارض منافع

این طرح با استفاده از اعتبار ویژه پژوهشی دانشگاه مازندران اجرا گردید.

پی‌نوشت

1. <https://www.rokna.net/95/1051909>
2. Culturally defined goals, purposes, and interests.
3. The acceptable modes of achieving these goals.
4. Frequenty
5. Duration
6. Priority
7. Intensity
8. <https://amar.org.ir/prices#app3105>

کتابنامه

- آروند، امیر، (۱۳۹۱). «حفاری‌های غیرمجاز: جام نقره‌ای کلماکره لرستان». فصلنامه بخارا، ۱۵(۹۱): ۹۵-۹۰.
- ابن خلدون، عبدالرحمان، (۱۳۳۷). مقدمه ابن خلدون. ترجمه محمد پروین گنابادی، جلد دوم: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- ایمنایا: خبرگزاری شهر (۱۴۰۴)، ایران دارای ۴۳ هزار اثر ثبت ملی و ۲۹ اثر ثبت شده در فهرست یونسکو است، تاریخ دسترسی: ۲۳ آذر ۱۴۰۴، در لینک: <https://www.imna.ir/news/930212>
- تریگر، بروس، (۱۳۹۴). تاریخ تفکر باستان‌شناختی. ترجمه غلامعلی شاملو، تهران: سمت.

- خلیلی، مهدی؛ و رضایی، ایرج، (۱۳۹۸). «شرحی بر اشیاء تاریخی به دست آمده از حفاری های غیرمجاز و کشفیات اتفاقی دو سده اخیر (از دوره قاجار تا پهلوی دوم) در مازندران، بر پایه اسناد مکتوب و روایت های عامیانه». مطالعات باستان شناسی پارسه، ۳(۱۰): ۱۶۵-۱۸۲.
- خیام، عمر، (۱۳۱۲). نوروزنامه: رساله ای در منشا و تاریخ و آداب جشن نوروز. به تصحیح مجتبی مینوی، تهران: کتابخانه کاوه.
- رایبینگتن، ارل؛ و واینبرگ، مارتین، (۱۳۸۲). رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی. ترجمه رحمت الله صدیق سروستانی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رضایی راد، مجتبی؛ تجری مؤذنی، زهرا؛ و اسمعیلی، علی اکبر، (۱۴۰۱). «مهم ترین مصادیق جرایم علیه میراث فرهنگی و تاریخی در سیاست کیفری ایران». فصلنامه فقه جزای تطبیقی، ۲(۵): ۶۴۹-۶۴۱.
- سایکس، سر پرسی، (۱۳۶۳). سفرنامه سرپرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران. ترجمه حسین سعادت نوری، تهران: انتشارات لوحه.
- سیدان، شمس الدین، (۱۳۷۹). نهاندر هزاره های تاریخ. تهران: انتشارات آشتی.
- شاکری، ابوالحسن؛ و خدابخشی، حسن، (۱۳۹۰). «بررسی جرم حفاری و کاوش غیرمجاز». پژوهش نامه حقوق کیفری، ۲(۲): ۸۴-۶۳.
- شفیعا، سعید، (۱۴۰۲). ارائه بسته تقنینی مجازات اقدامات غیرمجاز مرتبط با تجهیزات کاوش یا اکتشاف میراث فرهنگی (۱۸۹۶۹). تهران: مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
- غنی کله لو، کیوان، (۱۳۸۸). جرائم علیه میراث فرهنگی (مطالعه تطبیقی). چاپ اول، تهران: معاونت حقوقی و توسعه قضایی قوه قضائیه، مرکز کتالعات توسعه قضایی.
- فووریه، ژوانس، (۱۳۶۸). سه سال در دربار ایران: خاطرات دکتر فووریه. ترجمه عباس اقبال آشتیانی، چاپ سوم، تهران: دنیای کتاب.
- ملک شهیمیرزادی، صادق، (۱۳۶۵). «اشاره ای مختصر بر تحول باستان شناسی در ایران». ماهنامه اثر، شماره های ۱۲، ۱۳ و ۱۴: ۱۳۳-۱۶۰.
- هاشمی مقدم، امیر؛ خالقی، کبری؛ دیوی، روجا؛ و ساداتی، سهیلا، (۱۴۰۴ الف). «بررسی انسان شناختی زمینه های باورمندی به وجود گنج در مازندران». پژوهش های جامعه شناسی معاصر، ۱۴(۲۷): ۱۷۰-۱۴۷. <https://doi.org/10.22084/csr.2026.32098.2431>
- هاشمی مقدم، امیر؛ درویشی، نرگس؛ اشرفی نیا، سارا؛ و ساورسفلی، حنا، (۱۴۰۴ ب). «این گنج طلسم دارد: بررسی انسان شناختی دلایل ناکامی گنج یابی در باورهای مردم مازندران». نامه انسان شناسی، ۲۲(۴): ۳۶۰-۳۲۹. <https://doi.org/10.61882/jasi.2026.2082662.1607>

- Arvand, A., (2012). "Unauthorized excavations: the silver cup of the Kalmakreh of Lorestan". Bukhara Quarterly, 15 (91): 90-95 (in Persian).

- Ibn Khaldun, A. (1958). Mukhaddameh, Gonabadi, M. p. (trns to Persian). Bongah-e Tarjome va Nashr-e Ketab. 2th edition (in Persian).

- Imna: News Agency of City. (2025). "Iran has 43 thousands of recorded national monuments and 29 recorded in Unesco". Access at December 3 2025: <https://www.imna.ir/news/930212> (in Persian).

- Trigger, B. (2015). A History of archeological thought. Shamlou, Gh. (trns to Persian). Tehran: Samt (in Persian).

- Khalili, M., Rezaei, I., (2019). "A description of historical objects obtained from unauthorized excavations and accidental discoveries of the last two centuries (from the Qajar period to the second

Pahlavi) in Mazandaran, based on written documents and folk tales”. *Archaeological Studies of Parseh*, 10(3): 182-165. <http://dx.doi.org/10.30699/PJAS.3.10.165> (in Persian).

- Khayyam, O. (1933). *Nowruz-Nameh: A paper on origin and history and customs of Nowruz celebration*, Minovi, M. (ed). Tehran: Ketabkhaneh Kaveh (in Persian).

- Rubington, E. and Weinberg, M. (2003). *The study of social problems: Seven perspectives*, Sedigh Sarvestani, R. (trns). Tehran: University of Tehran Press (in Persian).

- Sykes, P. (1984). *The travelogue of Sir. Percy Sykes or 10 thousands miles in Iran*. Sa'adat Nouri, H. (trns). Tehran: Lowheh (in Persian).

- Seydan, Sh. (2000). *Nahavand in the Millennia of history*. Tehran: Ashti (in Persian)

- Shakeri, A. & Khodabakhshi, H., (2011). “Investigating the crime of unauthorized excavation and excavation”. *Criminal Law Research Journal*, 2(2): 84-63. https://jol.guilan.ac.ir/article_601.html (in Persian).

- Shafia, S., (2023). *Presenting a legislative package for punishing unauthorized actions related to equipment for excavation or exploration of cultural heritage (18969)*. Tehran, Iran: Research Center of the Islamic Consultative Assembly. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.29809525.1402.1402.3.17.5> (in Persian).

- Ghani Kalehloo, K., (2009). *Crimes against cultural heritage (comparative study)*. Tehran: Legal and Judicial Development Department of the Judiciary, Center for Judicial Development Studies. (in Persian).

- Feuvrier, J. (1989). *Three Years in Iranian Court: The Memories of Dr. Feuvrier*. Eghabl Ashtiyani, A. (trns). Tehran: Donyaye Ketab. 3rd edition (in Persian).

- Malek Shahmirzadi, S. (1986). “A Brief Outline of the Evolution of Archaeology in Iran”. *Monthly Athar*. 12,13 and 14: 133-160 (in Persian).

- Hashemi Moghadam, A., Darvishi, N., Ashrafinia, S., Savarsofla, H., (2025). “This treasure has a spell: An anthropological study of the reasons for the failure of treasure hunters in the beliefs of the people of Mazandaran”. *Iranian Journal of Anthropology*, 40(1): 329-360. <https://doi.org/10.61882/jasi.2026.2082662.1607> (in Persian).

- Hashemi Moghaddam, A., Khaleghi, K., Divi, R. & Sadati, S., (2026). “An Anthropological Study of the Contexts for Belief in the Existence of Treasure in Mazandaran”. *Two Quarterly Journal of Contemporary Sociological Research*, 14(27): 147-170. <https://doi.org/10.22084/csr.2026.32098.2431> (in Persian)

- Çelik, O., (2020). *Life Underground: Hunting for Armenian Treasure in a Post-Genocide Landscape*. Thesis of doctora, Anthropology department, Johns Hopkins University.

- Dillinger, J., (2012). *Magical Treasure Hunting in Europe and North America*. Palgrave Macmillan, London.

- Foster, G., (1964). “Treasure Tales, and the Image of the Static Economy in a Mexican Peasant Community”. *The Journal of American Folklore*, 77: 39-44.

- Foster, G., (1971). “Peasant Society and the Image of Limited Good”. In: Cohen, Y. A. *Man in Adaptation: The Institutional Framework*, New York: Routledge: 298-311.

- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. Source: American Sociological Review, Vol. 3, No. 5 (Oct., 1938), pp. 672-682.
- Plato (1934). The Laws of Plato, Translated to English by Alfred Edward Taylor. London: Dent and Sons Ltd.
- Sutherland, E. and Cressey, PD. R. (1978). Criminology, Philadelphia: Lippincott Company. 10th edition.